

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Ulusal ve Uluslararası Türk Dil ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/Issue 3 (Aralık/December 2020), s. 186-198.
|| Geliş Tarihi-Received: 24.11.2020
|| Kabul Tarihi-Accepted: 30.11.2020
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675

Kutadgu Bilig’de Eş Anlamlı Meslek ve Unvan Adlarının Anlam ve Yapıları Üzerine Bir Değerlendirme

Semantic And Morphological Analysis On Synonymous Nouns Of Profession And Title in Kutadgu Bilig

Yeşim TEKİN*

Öz

Kutadgu Bilig yazıldığı dönemin toplum ve toplumsal yapısı hakkında kapsamlı bilgiler içeren önemli bir kaynaktır. Toplum düzeninde önemli bir role sahip olan meslek grupları da *Kutadgu Bilig*’de ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Bu araştırma yazısında *Kutadgu Bilig*’de yer alan meslek ve unvan adlarının anlamı ve oluşturulma biçimleri tespit edilmiş; bu yapıların anlamları ve aldığı ekler eş anlamlılık ilişkisi üzerinden incelenmiştir. Bu doğrultuda çalışmada meslek adlarının tamamına yer verilmemiş olup yalnızca aynı eserde yer alan eş anlama sahip meslek ve unvan adları tespit edilmiştir. Bu adlar eş anlamlılarıyla beraber anlam ve yapıları üzerinden değerlendirilirken buldukları bağlam da dikkate alınmıştır. İncelemede meslek ve unvan adı ya da sıfatı yapan +çl eki ile oluşturulan yapıya denk hangi ekler ve sözcüklerin tercih edildiği tespit edilerek bunlar üzerine değerlendirme yapılmıştır. Meslek ve unvan adları aracılığıyla eş anlamlı sözcüklerin dilin söz varlığına kattığı çeşitliliğin yanı sıra birbirini açıklaması ve tanımlaması bakımından da metin içinde önemli bir yere sahip olduğu tekrar görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, meslek ve unvan adları, eş anlamlılık.

Abstract

Kutadgu Bilig is the main resource containing comprehensive information about the society and social structure of the period in which it was written. Profession groups who have an essential role in the social system are also discussed in the detail in *Kutadgu Bilig*.

In the research paper, the content and structure regarding the names of various professions and titles in *Kutadgu Bilig* and their connection between them are respectively analyzed in regards to synonymousness. Therefore not all professions and titles were included in the study; only the names of professions and titles which have synonyms in the mentioned source were determined. While evaluating these names, along with their synonyms, on their meanings and structures, their context was also taken into account. In this case it is determined which suffixes and words are preferred instead of the structures formed with the +çl which gives the noun or adjective of profession and title and these are evaluated through the structure and the content. It was once again found out through noun of professions and titles which synonyms have an important role in the text in terms of explaining and defining each other as well as adding diversity to the vocabulary.

Key Words: Kutadgu Bilig, nouns of profession and title, synonymousness.

* Doktora Öğr., İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, İstanbul/Türkiye, e-posta: yesimtekin16@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3628-5189.

Giriş

1. Kutadgu Bilig’de Mesleklerin Yeri

11. yüzyılda Türk dilinin bilinen en önemli eseri *Kutadgu Bilig* o dönemin söz varlığını tespit edebilmemiz ve anlayabilmemiz için her zaman değerli bir kaynak olmuştur. *Kutadgu Bilig*’de din, aile düzeni, ahlak, tören, şölen düzeni, sofraya görgüsü, eğitim, düş yorma, gökbilim gibi birbirinden oldukça farklı ama toplumsal açıdan her zaman dikkat çeken çeşitli konulara yer verilmiştir. İşlenen konu açısından geniş bir yelpazeye sahip olmasıyla kullanılan sözcükler de çeşitlenmiş ve Türk Dilinin söz varlığına zenginlik katmıştır. Toplumun içinde ve toplum düzeninde önemli bir role sahip olan meslek grubu çalışanları da *Kutadgu Bilig*’de ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Agop Dilaçar’ın (2016: 150) da eserinde bahsettiği üzere Karahanlı saray örgütünde elîg’den sonra vezir, sübaşı, ulug hacib, kapuğbaşı, yalavaç, bitigçi ılıngâ, ağıcı, aş-başçı, idişçi başı gibi aşamalar bulunmaktadır. Eserin baplarından da görüleceği gibi meslekler için de ayrı başlıklar açılmış ve bu konular da hususi bir şekilde ele alınmıştır. Bahsedilen meslek ve unvan adları sadece saray düzenini içermemekte diğer meslek gruplarına ve adlarına da yer verilmektedir. Bu durum *Kutadgu Bilig* üzerine yapılan çalışmalarda da kendini göstermektedir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi *Kutadgu Bilig İncelemesi* adlı eserinde Agop Dilaçar (2016) meslek ve unvan adlarına açıklamalarıyla birlikte yer vermiştir. Türk dili alanında çalışanlar dışında da eserdeki meslekler çalışma alanı olarak seçilmiştir. “*Kutadgu Bilig’de Muhasebe, Ticari Hayat ve Etik ile İlgili Beyitler ve Güncel Yorumu*” (Can vd. 2012: 68) adlı makalede muhasebe işlerini, meslek ahlakını ilgilendiren beyitler ele alınmış ve bu beyitlerde geçen belli başlı finansal terim ve sözcüklerin günümüz Türkçesindeki karşılıkları ve açıklamaları incelenmiştir. Bizim çalışmamızda ise meslek adlarının tamamı değil aynı eserde kullanılan eş anlamlıları tespit edilecek ve tercih edilen sözcükler ve söz grup yapılarının nasıl oluşturulduğu incelenecektir.

2. Kutadgu Bilig’de Eş Anlamlı Meslek Adları

Birbirine yakın anlamlı ya da tam eş anlamlı olan sözcükler Türkçenin söz varlığına zenginlik katan önemli kavramlar arasındadır. Eş anlamlı sözcükler dilin söz varlığına kattığı çeşitliliğin yanı sıra birbirini açıklaması ve tanımlaması bakımından da metin içinde önemli bir yere sahiptir. Karahanlı Türkçesi dönemine ait *Kutadgu Bilig*’in söz varlığı Türk dili için önemli bir yere sahiptir. Bu araştırma yazısında *Kutadgu Bilig*’deki meslek ve unvan adları eş anlamlılarıyla beraber yapıları ve buldukları bağlam doğrultusunda incelenecektir. Metinde kullanılan eş anlamlı sözcüklerin yapıları Türk dilinin hareketliliğini göstermesinin yanı sıra metin içi sözlük oluşumuna da katkı sağlayarak o dönemki meslek ve unvan adlarının tanımına ve kullanım çeşitliliğine ulaşmamıza yardımcı olmaktadır.

Kutadgu Bilig’de meslek ve unvan adı yapan ek addan ad yapma eki olan +çI’dır. Bu ekin bu dönemde yalnızca -cı ve -çi şekilleri bulunmaktadır. Ünsüzü için sadece /-ç/ sesi kullanılırken ünlüleri de dar, düz özelliklerine sahip /ı,i/ sesleridir. Bu ekin “kullanış sahası çok geniş, işleklik derecesi çok yüksektir. Her türlü ismin sonuna gelerek onlarla ilgili meslek sıfatları, uğraşma isimleri yapar” (Ergin 1999: 157). Bu kullanım sahası genişliği ile oluşturulan tapuğcı, koycu, sü başçı gibi çeşitli meslek ve unvan adları *Kutadgu Bilig*’de yer almaktadır. Bu tür adların yerine kullanılan eş anlamlı sözcükler ve söz grupları da bulunmaktadır. +çI eki ile oluşturulan bu sözcüklerin eş anlamlılarının şekillenmesinde ise çeşitli yapıların var olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, aynı ek ile oluşturulan farklı Türkçe sözcük kullanılmasıdır. Eş anlamlı olarak kullanılan adlar için sözcük düzeyinde farklı Türkçe sözcük tercih edildiği gibi yabancı bir dildeki karşılığına

da yer verilmektedir. Yabancı sözcük düzeyinde olan eş anlama sahip kavram ödünçleme yoluyla dilimize girmiş ve Türkçesiyle aynı anda varlık göstermiştir. Diğer bir yöntem olarak ise yapılan iş ile yapanı içeren söz grubu oluşturulmasıdır. Aynı veya farklı bağlamda yer alan bu sözcük ve söz grupları sayesinde *Kutadgu Bilig’de* unvan ve meslek adlarının nasıl çeşitlendiği ve şekillendiğini görmekle birlikte bu eş anlamlıların tanımlarına metin içinde ulaşılmakta ve bu sayede metin içi sözlük oluşturulabilmektedir.

2.1. Türkçe Sözcüklerden Oluşan Eş Anlamlılar

Bu eş anlamlı sözcükler Eski Türkçe döneminden beri kullanılan sözcükleri de içermektedir. Eş anlamlı bir sözcük için Türk dilinin farklı lehçesindeki sözcük kullanılabilirken Türkçe söz grupları oluşturularak da yeni bir eş anlamlı türetilmiştir.

2.1.1. otaçı- emçi “Tabip”

Otaçı sözcüğü için başvurduğumuz *Dīvanü Lügati’t-Türk’te* ot “ilaç” madde başında bu sözcük “tabip” ota.çı diye verilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 15). ota- için Oğuz lehçesi olduğu yazılmış ve şu örnek verilmiştir: Emçi angar ot ota.dı. “Doktor onu ilaçla tedavi etti.” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 458) Emçi için ise “ilaç yapıp tedavi edene emçi denir” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 17) ifadesini bulmaktayız. Beyitlerde de iglig “hastalık” ile ilgilenen kişiler için her ikisi de kullanılmıştır.

otaçı

otaçı tirildi tamur kördiler

ol ig kem ne ermiş ayu berdiler (1057)

(Etrafına tabipler toplandı, nabzına baktılar; bu hastalık ve rahatsızlığın ne olduğu hakkında fikirlerini söylediler.)

ay elig otaçı sanı sen bu kün

bođun barça iglig sanga munluğun (5241)

(Ey hükümdar sen bugün bir hekimsin; halkın ise sana muhtaç olmanın hastasıdır.)

ölümke asıg kıldı erse ot em

otaçı turu kalğay erdi ulam (1199)

(Ölüme karşı ilaç ve deva fayda etse idi tabipler ebediyen hayatta kalırlardı.)

kişi iglese ot otaçı berür

otaçı iginge otın kim kıılır (2109)

(İnsan hastalanırsa tabip bunun ilacını verir; eğer tabip hastalanırsa onu kim tedavi eder.)

emçi

tirig bolsa yalnguk yeme igler ök

igin emçi körse otun emler ök (4358)

(İnsan hayatta iken hastalanabilir; tabibe müracaat ederse tabip o hastalığı ilaç ile tedavi eder.)

körü barsa yakşı ayur emçiler

aşıg az yese er esenin küler (4641)

(Dikkat edersen tabipler çok iyi söylemişler; insan yemeği ne kadar az yerse o kadar sıhhatli ve neşeli olur.)

2.1.2. igdişçi/ yılkıcı “Hayvan Yetiştirici”

İgdişçi ve yılkıcı sözcükleri farklı iki beyitte yer alırken ilk beyitte görüldüğü gibi kamuğ yılkılarıka başçı, igdişçi; igdiş üklütsin denilen kişiler için ise yılkıcı kullanılarak iki farklı sözcüğün aynı anlamda ve aynı şekilde türetildiği görülmektedir.

muningda basa ol bu igdişçiler
ķamuğ yılkılarıka bular başçılar (4439)

(Bundan sonra hayvan yetiştiriciler gelir; hayvan sürülerinin başında bunlar bulunurlar.)

tariğçi tariğķa erig bolsuni
yeme yılķıçı igdiş üklütsüni (5590)

(Çiftçiler çiftlikte gayret etsinler, hayvan besleyenler de onları çoğaltsınlar.)

2.1.3. koyçu/ koy kütçisi “Çoban”

Tek beyitte yani aynı bağlamda yer alan birbirini açıklar nitelikte olan eş anlamı oluşturulmuş sözcüklerden biri de koyçu sözcüğüdür. Koyçu “çoban” sözcüğünün anlamı koy kütçisi “koyun güden, çoban” olarak açıklanmakla birlikte eş anlamlı söz grubu tanım görevi de görmektedir.)

bodun koy sanı ol begi koyçısı
bağırsak kerek koyķa koy kütçisi (1412)

(Halk koyun gibidir; bey onun çobanıdır, çoban koyunlara karşı merhametli olmalıdır.)

2.1.4. kulavuz/ yolçı “Rehber”

Bu iki sözcük de “rehber, yol gösteren” anlamlarında farklı bağlamlarda kullanılmaktadır.

yolçı için ol yol başla.dı “o yol rehberliği yaptı.” şeklinde başka bir versiyonunu *Dîvânu Lügati't-Türk'* te görmekteyiz (DLT, 471). *Dîvanu Lüğati't-Türk'* de çuwga sözcüğü Oğuz ve Kıpçak lehçesinde “rehber ve komutan” anlamında kullanıldığı söylenmektedir. Örnek olarak ise şu atasözü ile karşılaşmaktayız: Kalın kula.n çuwgasız bolma.s. (DLT, 184) kula.buz sözcüğü içinse şu atasözü örneği ile karşılaşmaktayız: kalın kâz kula.vuzsu.z bolma.s. (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 212) Bu iki atasözünün anlamı şöyledir: “Burada işleri kendisinden daha iyi yapabilenlere uymayı tercih ediyor.” İki sözcüğe bakıldığında çuwga sözcüğünün lehçesi belirtilirken kulavuz sözcüğünün lehçesi bildirilmediği için eserin standart dilini yansıtan farklı bir lehçeden olduğu düşünülmektedir.

ķulavuz

bu kökteki yulduz bir ança bezek
bir ança kulavuz bir ança yezek (128)

(Bu gökteki yıldızların bir kısmı süs bir kısmı kılavuz bir kısmı da öncüdür.)

bir ança yarutmış halayıkķa ol
bir ança kulavuz bolur yitse yol (129)

(Bir kısmını halk için aydınlatmıştır; bir kısmı kılavuzdur, insan yolunu kaybederse bunlarla bulur.)

yolçı

üküş ming selamım sevüg savçıkķa
ol edgü kulavuz köni yolçıkķa (3730)

(Sevgili resule, o doğru rehber ve iyi kılavuza binlerce selam!)

kamuğ edgülıkke neng ol yolçısı
kamuğ ig toğaka neng ol emçisi (3979)

(Her türlü iyiliğe yol gösteren şey varlıktır; her türlü hastalığı tedavi eden şey varlıktır.)

negü ter eşitgil büğü elçi beg
bu beglik işini bilir yolçı beg (5250)

(Memleket idare eden hâkim bey ve bu idare işinde yol gösteren bey ne der, dinle!)

hazine telim bar er at sü üküş
kamuğ işke yolçı bilig bar ukuş (5478)

(Hazinen çok, adamların ve askerinin var; her türlü işe yol gösteren bilgi ve akla sahipsin.)

2.1.5. sözcü/ okıtçı "Daveteden aracı kişi"

Eş anlamlı sözcüklerin tespitinde bağlam önemli bir yer tutmaktadır. Sözcü, okıtçı gibi sözcükler anlamları doğrudan aynı olmasa da ilk beyitte görüldüğü gibi "davet edip götürmek için gönderilen kişi" anlamında kullanılmaktadır.

sözcü

katıg arzuladı seni körgüke
meni sözcü ıdtı okıp eltgüke (3456)

(Seni görmeği çok arzu etti; seni çağırıp götürmek için davetçi olarak beni yolladı.)

meni sözcü ıdtı bu işke sanga
uvut kılmağıl sen meni ay tonga (4981)

(Bu işi için beni sana elçi olarak gönderdi; ey kahraman, sen beni artık utandırma.)

okıtçı

negü teg okılım anı ay berü
kimi ıdsa bolğay okıtçı narı (3155)

(Onu buraya nasıl davet edelim, onu çağırarak üzere kimi gönderelim.)

okıtçı meni ıdtı emdi sanga
meni yalnguz ıdma ay ersig tonga (3470)

(Şimdi sana davetçi olarak beni gönderdi; ey mert yiğit, ben yalnız dönmeyeyim.)

2.1.6. sözcü/ ötüğçi "Sözcü"

Sözcü ve ötüğçi sözcükleri "dile getiren, sözcü" anlamlarında kullanılmaktadır. Bu sözcüklerde olduğu gibi bağlam önem arz etmektedir.

kalı yol kesilse kapuğ başçısı
yana kirgü bolsa er at sözcüsi (2540)

(Kabul zamanı sona erince kapıcı- başı hizmetkârlardan maruzatta bulunacak kimse varsa onunla tekrar huzura girmelidir.)

ötüğçi

ötüğçi kereksiz mungadsa özüm

tilim tepremedin eşitür sözüm (3767)

(Başım darda kalırsa aracıya lüzum yoktur; dilim daha hareket etmeden sözümü işitiyor.)

*hācibler işi tut ya begler işi
uluğ ya kiçig tut ötügçi kişi* (2493)

(İster haciblerin ister beylerin işi olsun büyük veya küçük o bütün maruzatta bulunmak isteyenleri kabul eder.)

2.1.7. yalavaç/ elçi “Hükümdarın elçisi, aracı”

Yalavaç sözcüğü de elçi, aracı anlamına sahip olan sözcüklerden biridir. Fakat bu beyitlerde devlet yönetiminde önemli bir yere sahip olan bir elçiden bahsedilmekte ve özellikleri de sırasıyla anlatılmaktadır.

*çalı başğuğa bulmasa sen yarı
yalavaç ıdıp sen bar illeş yori* (2362)

(Eğer sen galebe çalmak için imkân bulamazsan elçi göndererek sulh yapmağa çalış.)

*bilir sen seziksiz ajun begleri
yalavaç ıdur öldin elke eri* (2593)

(Şüphesiz bilirsin ki dünya beyleri memleketten memlekete elçi gönderirler.)

*kamuğ erde üdrüm yalavaç kerek
biliglig ukuşluğ talu ked yürek* (2597)

(Elçi insanlar arasında mümtaz, akıllı, bilgili, seçkin ve çok cesur bir kimse olmalıdır.)

*bayat kullarında eng üdründüsi
yalavaçlar erdi kişi edgüsi* (2598)

(Tanrının kulları arasında en seçkinleri ve insanların en iyileri onun elçileri idi.)

*ukuşluğ kerek ked yalavaç örtüg
biliglig kerek sözke bilse yörüg* (2600)

(Elçi çok akıllı, temkinli ve sözünü ifade edebilmesi için de bilgili olmalıdır.)

*yalavaç bilir bolsa erdem kamuğ
bedüyür begi atı ilde uluğ* (2643)

(Elçi her türlü fazilete sahip olursa beyi büyür ve adı o memlekette yükselir.)

*yalavaç işi kör neçe söz bolur
sözi yakşı bolsa tilekin bulur* (2666)

(Elçinin işi hep sözle olur; sözü iyi olursa dileğine kavuşur.)

*biri bitigçi hatı belgülüg
birisi yalavaç tili ülgülüg* (2733)

(Biri yazmasını bilen kâtip biri konuşmasını bilen elçi.)

*yalavaç söz eltür yanutı kalur
yanut söz eşitting tegür ay unur* (3814)

(Elçi söz iletir ve cevabını ister; cevabını duydun ey kudretli insan onu götür.)

*yalavaç tedüküm bu elçi turur
bu elçi sözün aysa ölmez kalur* (3819)

(İşte elçi dediğim böyle olan elçidir; bu elçi ne söylesin ona zeval yoktur.)

2.1.8. tapuğçı "Hizmetkâr, hizmet eden"

Tapuğ sözcüğü +çI ekini alarak "hizmet eden, hizmetçi" anlamını kazanmasının yanı sıra çeşitli söz grupları ile de bu anlam oluşturulmaktadır. Bu söz grupları er, kişi gibi adlarla tamamlanmaktadır: tapnur er, tapnur kişi. Sıfat grubu niteliğindeki kullanıma da unvan ve meslek adı oluşumunda rastlanmaktadır.

*atım kul tapuğçı kör ornum kapuğ
kılınçım kônilik me kılkıım tapuğ* (590)

(Benim adım kul ve hizmetkârdır; bak, yerim kapıdır. Şiarım doğruluk ve tıynetim hizmettir.)

*bu künde naru sen kıyılma tapın
tapınsa öter beg tapuğçı hakın* (597)

(Bugünden itibaren sen dürüstlikle hizmete başla elbette bey hizmet edenin hakkını öder.)

*men igdiş kulung men tapuğçı sening
yuluğ bolsu cānım iligke mening* (1554)

(Ben senin himaye ettiğin bir kulunum; senin hizmetkârınım hükümdar için canım feda olsun.)

*tapuğçı bile beg kötürdi eğin
tilek teg tapuğ kılsa tındrur begin* (1882)

(Bey hizmetkârı sayesinde göğsünü kabartır; o arzu edildiği şekilde hizmet ederse beyini rahat ettirir.)

*bağırsak tapuğçı eşik yastanur
tiledükte tutçı kapuğda turur* (2727)

(Sadık hizmetkâr eşiği yastık yapar ve her istenildiği zaman kapıda hazır bulunur.)

*kamuğ türlüğ işke sınadı ilig
tilek teg tükel buldı tapnur erig* (619)

(Hükümdar onu her türlü işte denedi; hizmetkârını kendi istediği gibi buldu.)

*şaranğa tapınma ay tapnur kişi
tiriglik yava bolğa isiz başı* (949)

(Hasise hizmet etme ey hizmet eden insan; yoksa hayatın boş geçmiş olur ve kendin de kötü olursun.)

*tegü ter eşit bu tapuğ kılğuçı
tapuğ birle devlet atın mingüçi* (1608)

(Hizmet eden ve hizmetinden dolayı saadet atına binen insan ne der, dinle.)

*et öz cān yuluğlar tapuğ kılğuçı
tiler beg sevinci bu kul bolğuçı* (2960)

(Hizmet eden insan tenini ve canını feda eder; kulluk eden beyini memnun eder.)

2.1.9. sü başçı "Ordu komutanı"

Sü başçı, ordunun başında bulunan, orduyu düzenleyen kişi olarak beyitlerde yer almaktadır. Ad öbeğine gelen +çI eki bu öbeğe kılıcı anlamını vermektedir.

*sü başçı tüze tursa yortuğ kırın
eriglerini yıgsa yetürse songın* (2586)

(Kumandan beyin muhafız alayını tanzim ederken kimsenin ileri gitmemesine ve geride kalmamasına dikkat etmelidir.)

sü başlar eren/ sü başlar kişi

Başla- eylemi ile oluşturulan başlar kelimesi “öncülük eden, komuta eden” anlamına sahip olmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 471). sü başlar eren/ kişi “orduyu yöneten kişi” başlar sözcüğü ile sıfat tamlaması kurularak sü başçı ile eş anlamlı yapılar oluşturulmuştur.

*sü başlar eren kür yüreklig gerek
yüreksiz er at alsa andın yürek* (2044)

(Korkak askerin cesaret alması için kumandanın cesur ve kahraman olması lazımdır.)

*manga aygıl emdi sü başlar kişi
negü teg gerek kılsa begler işi* (2266)

(Şimdi bana söyle beylerin işini iyi görmesi için kumandan nasıl olmalıdır.)

*bedük tutsa könglin bu sü başlar kişi
seziksiz yağıdın bu er berge yer* (2296)

(ordu kumandanı mağrur olursa şüphesiz düşmandan dayak yer.)

*sü başlar kişi bolsa mundağ gerek
anın başlasa sü bolur edgürek* (2410)

(Ordu kumandanı böyle olmalıdır; böyle bir adam orduya baş olursa çok iyi olur.)

2.1.10. Kapuğçı/ kapuğ başlar er/ kapuğ başçı “Saray baş kahyası”

kapuğçı için de farklı iki söz grubu kullanılmaktadır. Beyitler incelendiğinde “kapıda duran kişi” anlamının üç farklı şekilde ifade edilerek tek bir meslek adını nitelediği görülmektedir.

*kapuğçı tıdumaz ya yol kılğuçı
teğürmez manga bir küvez kür küçi* (3768)

(Kapıcı veya yol gösterici bana mâni olamaz; hiçbir kibir ve azamet taslayan bana kafa tutamaz.)

*manga aygıl emdi kapuğ başlar er
negü teg gerek ay bu iş işler er* (2527)

(Şimdi gelelim kapıda durana, bu vazifeyi üzerine alan insan nasıl olmalıdır?)

*kalı yol kesilse kapuğ başçısı
yana kirgü bolsa er at sözçisi* (2540)

(Kabul zamanı sona erince kapıcı- başı hizmetkârlardan maruzatta bulunacak kimse varsa onunla tekrar huzura girmelidir.)

2.1.11. aşçı/ aş işçisi/ aş başçısı “Aşçı”

Aşçı ve işçi ile oluşturulan aş işçisi söz grubu aynı anlamı veren adlardır. Yine aynı zamanda görülmektedir ki aşçı için aş başçısı da kullanılmaktadır. Burada diğer

örneklerden farklı olarak işçi sözcüğü bir ad grubu içinde kullanılarak bir meslek adında yer almıştır.

*ayak tirki başlar bu aş başçısı
negü teg kerek aygıl aş işçisi* (2824)

(Aşçı- başı kaplan ve sofrayı idare eder; bu aşçı başı nasıl olmalıdır ki)

*boğuzdın bolur barça begke hatar
işin kılsa aşçı anı kim yeter* (2832)

(Bey için her türlü tehlike boğazdan gelir; aşçı işini yaparken onu kim sevk ve idare eder?)

*arığ bolsa aşçı arığ aş bérür
arığ bolsa aş suv seve ked yelür* (2846)

(Aşçı temiz olursa temiz yemek verir; yemek temiz olursa seve seve yenilir.)

*kalı eğri bolsa bu aş başçısı
kamuğ eğri boldı anıng işçisi* (2860)

(Eğer aşçı başı eğri olursa onun bütün yamakları da eğri olur)

*bir ança yeme bar takı işçiler
töşekçi ya kuşçu yeme aşçılar* (4148)

(Döşekçi, kuşçu ve aşçılar gibi bazı işçiler daha vardır.)

2.1.12. yağıcı/ yarağcı/ er at “Asker”

Yağıcı ve Yarağcı sözcükleri ise beyitte yer aldığı gibi yağı sançğuçı “düşman vuran” kimselerdir.

*negü ter eşitgil yağıcı kür er
bu saklık bile öz yağısın urar* (2019)

(İhtiyat ile hareket edip düşmanını yenen cesur muharip ne der, dinle.)

*bu yanglar bile er yağıcı bolur
yağıcı bolur hem yarağcı bolur* (2315)

(İnsanlar bu vasıflar ile harpçi olur ve işinin ehli olur.)

*yağıcı yarağcı kişi ol tuçı
yağı sançğuçı hem yetürgen öçi* (2316)

(Harpçi her vakit silah taşıyan kimsedir; o düşmanı vurur ve zafer kazandırır.)

2.2. Türkçesi ile Aynı Anda Kullanılan Yabancı Sözcüklerle Oluşturulan Eş Anımlı Sözcükler

İslamiyet'in kabulüyle dilde ve edebi çevrede değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. 11. yüzyıldan itibaren gerçekleşen etkileşim ile bu dönemde Arapça sözcükler Türkçede kendine yer edinmeye başlamıştır.

2.2.1. kengeşçi- vezir “Vezir, danışman”

Arapça vezir sözcüğü, kengeş “istişare ve işlerde tedbir” sözcüğüne +çl eki ile oluşturulan kengeşçi sözcüğü yerine kullanılmıştır.

*anıng tört eşi avıngu körüp
kengeşçi bular erdi birle turup* (49)

(Bunlar onun sevdiği dört arkadaşı idi; yanındaki müşavirleri bunlar idi.)

vezir begke tutçı kengeşçi bolur
kengeşçi kişiler tengeşki bolur (2256)

(Vezir, bey için daima müşavirdir, müşavirler her işte kıyasla hareket ederler.)

vezir bir ikinci sü başlar alem
birisi kılıç tuttu biri kalem (2418)

(Biri vezirlik ikinci ordu komutanlığıdır; bunlardan biri kılıç tutar biri kalem.)

beginde basa ilke elgi uzun
vezir ol iligke kılmın sözün (2193)

(Beyden sonra onun yerine hareket ve söz ile memlekete hükmeden insan vezirdir.)

Değişen kültür çevresinin dile kattığı sözcüklerden biri de Arapça şa'ir sözcüğüdür. Şa'ir sözcüğü tanımı niteliğinde söz tērgüçi, kişig öggüçiler yeme yergüçi gibi söz gruplarının kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra kullanılan Arapça+ Türkçe kavramlarla oluşturulan yapılar şu şekildedir: şir aygüçi, beyt aygüçi.

*Dîvânu Lugâti't-Türk'*te -gUÇI eki ile tapınguçı "ibadet eden" (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 280) örneği verilmekte ve bu kullanımın Oğuz dışında diğer Türklerde böyle olduğu söylenmektedir. söz tērgüçi " söz derleyen", kişi öggüçiler yeme yergüçi "Kişi öven ve yerenler" anlamlarına denk şir aygüçi "şiir söyleyen", "beyit söyleyen", şair söz grupları ve sözcüğü kullanılmıştır.

2.2.2. şa'ir/ şir aygüçi/ beyt aygüçi "Şair"

munğar mengzetü aydı şir aygüçi
oğııl munı sen ayā bilgüçi (1181)

(Şair buna benzer bir söz söylemiştir; ey anlayan insan sen bunu oku.)

negü ter eşitgil bu şir aygüçi
ikigü yaraşsa asıg yer tuçı (3211)

(Şair ne der dinle; iki insan birbirine uygun düşerse bu daima onların faydalarına olur.)

negü ter eşitgil bu beyt aygüçi
oğııl açılğay taşı hem içi (2657)

(Şu beyti söyleyen ne der dinle; okursan onun içini ve dışını anlarsın.)

idi yakşı aymış bu beyt aygüçi
sözün mani birle tanuğ kılgüçi (4286)

(Şu beyti söyleyen, sözü ve manasını birbirine şahit gösteren insan çok güzel söylemiş.)

munğar mengetü aydı şa'ir bu söz
körü barsa mani biligsizke köz (1974)

(Şair bu sözü buna benzeterek söylemiştir; dikkat edersen manası bilgisiz için gözdür.)

basa keldi şa'ir bu söz tergüçi
kişig öggüçiler yeme yergüçi (4392)

(Sonra söz dizener, insanları ögen veya yeren bu şairler gelir.)

3. Kutadgu Bilig'de Eş anlamlı Unvanlar

Bu ek umumiyetle isimlerden meslek isim ve sıfatları yapmaktadır. Peygamber ve hükümdar için kullanılan adlar da +çI eki ile oluşturulan sözcüklerdir. *Kutadgu Bilig'*de peygamber sözcüğü için birden fazla kavramın kullanıldığı görülmektedir. Bunların tanım niteliğindeki örnekleri aşağıda yer almaktadır.

3.1. savçı/ yalavaç "Peygamber"

Savçı "Elçi. Yüce Tanrı'nın elçilerinden. Aslı "haberler, sözler, atasözleri" -ki bunları elçi iletir- anlamına gelen sāv'dan alınmadır." (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 530).

*üküş ming selāmım sevüg savçıka
ol edgü kılavuz köni yolçıka* (3730)

(Sevgili resule, o doğru rehber ve iyi kılavuza binlerce selam.)

*olarda biri savçı urğı-turur
bularnı ağır tutsa kut kıv bulur* (4337)

(Bunlardan biri peygamber neslidir; bunlara hürmet edersen devlet ve saadete kavuşursun.)

*tuğğlı ölür ök sevüg cān barur
kerek beg kerek kul ne savçı kalur* (6290)

(Her doğan ölür sevgili can gider; dünyada ne bey ne kul ne de peygamber kalır.)

*neçe savçı tuğdı oğıtçı amul
bayat hükmi birle ayu bērdi yol* (6395)

(Kaç peygamber kemal sahibi kaç elçi geldi ve Tanrı hükmü ile bize yol gösterdi)

*tegür savçımızka tümen ming selām
tüzü tört eşinge takı ertüre* (6645)

(Peygamberimize ve onun dört arkadaşına da binlerce selam ulaştır)

*sevüg savçı ıdtı bağırsak idi
bodunda talusı kişide kedi* (34)

(Esirgeyen rabbim halkın en seçkini ve insanların en iyisi olan sevgili peygamberi gönderdi)

yalavaç "Peygamber"

Peygamber için yalavaç denildiği gibi yala.vaç da denir (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 40). Tengri yala.vaç ıdtı denir " Yüce Tanrı elçi gönderdi demektir." (Ercilasun ve Akkoyunlu 2018: 529).

*yuluğ kıldı malı teni cānını
yalavaç sevinci tiledi köni* (52)

(Malını, tenini ve canını feda etti; dileği ancak peygamberin rızası idi.)

3.2. ajunçı/ ajun ilçisi/ ajunçı kişi/ bodun başçısı/ èlig "Hükümdar"

Kutadgu Bilig'de hükümdar için èlig sözcüğüyle birlikte hükümdarın özelliklerini de yansıtan farklı unvan adları da kullanılmaktadır. +çI ekiyle oluşturulan çeşitli adlarla eş anlamlı unvanlar oluşturulmaktadır.

ajunçı, ajunçı kişi

Ajunçı kişi, Ajunçı Beg doğrudan "dünyaya hâkim olan kimse, bey" anlamına sahip olmakla beraber bu gruplar sıfat tamlaması yoluyla oluşturulmuştur. +çI eki

sözcüğe sıfat görevi yükleyip hükümdar için kullanılan bir eş anlamlı söz grubu oluşturmaktadır.

*ajunçığa erdem kerek ming tümen
anın tutsa el kün kiterse tuman* (285)

(Dünyaya hâkim olana binlerce fazilet lazımdır; o bunlar ile eli günü idare eder, sisleri dağıtır.)

*êlig kolsa ajunçı kişi
bu saqlık erür hem şeriat işi* (446)

(Ey hükümdar, memleket arzu edersen ihtiyatlı ol; bu ihtiyat aynı zamanda şeriatın da emrettiği şeydir.)

*ajunçı bögü beg nelük kenç urur
er at kayda bolsa anuk kenç bolur* (2056)

(Dünya hâkimi bey niçin hazine toplar; asker nerede ise oradan hazır hazine alır.)

*kapuğ başlar erning bağırsaqlığı
bu yanglıg kerek ay ajunçı kişi* (2589)

(Kapıcı başı olan kimse böyle içten bağlı olmalı ey cömert hükümdar.)

*negü ter eşitgil ajunçı beg er
bodun başlağuçı biliglig yeg er* (2602)

(Dünya beyi halkı idare eden bilgili ve iyi insan ne der, dinle.)

*kalın sü idisi ajunçı kanı
süsin kodtı boldı kara yer sanı* (6437)

(Kalabalık bir orduya sahip olan o cihan beyi hani; ordusunu bıraktı, kendisi kara toprak oldu.)

bodun başçısı, ajun elçisi

Bu ad öbeklerini oluşturan iki sözcük tek bir kavramı karşılayarak metinde hükümdar için kullanılan eş anlamlı sözcük görevi yapmaktadır. Bodun başçısı ve ajun elçisi "halkın başındaki, halkı yöneten" grubu hem hükümdar yerine kullanılmış hem de hükümdarın özelliğini belirtmiştir.

*kalı edgü bolsa bodun başçısı
kamuğ edgü boldı anıng işçisi* (894)

(Eğer halkın başında bulunan kişi iyi olursa onun bütün memurları da iyi olur.)

*bodun başçı begke bu himmet kerek
bu himmet bile hem mürüvvet kerek* (2124)

(Halka baş olan beye himmet gerek, bu himmet ile mürüvvet de bulunmalıdır.)

*kılıç baldu boldı bu el sağçısı
kılıçın alır el bodun başçısı* (2140)

(Kılıç ile balta memleketin bekçisidir; halkın başında bulunan kılıç sayesinde memleketler ele geçirir.)

*idi yakşı aymış ajun elçisi
biliglig ukuşluğ bodun başçısı* (4012)

(Bilgili, akıllı ve halkın başında bulunan dünya hâkimi çok güzel söylemiş.)

*negü ter eşitgil bodun başçısı
törü birle ilde yadıġlı küsi* (5287)

(Dinle, halkın başında bulunan ve kanun ile memlekete şöhretini yayan insan ne der.)

élig
*bu kün toġdı élig bu ılı bile
yarudı ajuna kün ay teg yala* (415)

(Hükümdar Kün- Togdı böylece bu tabiatı ile güneş ve ay gibi parlayarak dünyayı aydınlattı.)

*basutı tilep bulmadı kör élig
teġürdi özi bara işke elig* (431)

(Hükümdar yardımcı aradı, fakat bulamadı ve her işi kendisi bizzat ele almak mecburiyetinde kaldı.)

*bu mundaġ kişiler éligke kerek
éligke kerek neng kör élke kerek* (566)

(Hükümdar için bu gibi kişiler lazımdır; hükümdar için lazım olan memleket için de lazımdır.)

Sonuç

Kutadgu Bilig'de yer alan meslek ve unvan adları incelemesi öncelikle meslek ismi ve sıfatı yapan +I ekini alan adlar üzerinden yapılmış ve bunlar yerine kullanılan eş anlamlıları tespit edilmiştir. İnceleme sonucunda görülmektedir ki eş anlamlı sözcükler için farklı iki Türkçe sözcük kullanılmakla birlikte o dönemin şartları doğrultusunda yabancı kökenli sözcükler de metinde yer almıştır. Bunlarla birlikte bir sözcüğe karşılık eş anlama sahip sözcük grupları da oluşturulmuştur. Bu durum Türk dili içindeki yapısal çeşitliliği yansıtmakla beraber dil içinde yer alan lehçeler arasındaki sözcükleri açıklama açısından da önemli bir yer tutmaktadır. Bu doğrultuda beyitlerde yer alan eş anlamlılar incelendiğinde birbirini açıklar nitelikte özelliğe de sahip olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak meslek ve unvan adları için kullanılan eş anlamlı yapılar 3 madde ile özetlenmiştir:

1. Farklı iki Türkçe sözcük kullanılan eş anlamlılar: otaı-/ emı, igdişı/ yılıcı, ulavuz/ yolı, sözı/ ötüġı, yalava/ élı/ oıtı, savı/ yalava, ajunı/ élig.
2. Sözcük grubu ile oluşturulan eş anlamlılar: tapuġı/ tapnur er/ tapnur kişi, sü başı/ sü başlar eren, apuġı/ apuġ başlar er/ apuġ başısı, aşı/ aş işisi/ aş başısı, oyı/ oy kütisi, bodun başısı/ ajun ilisi/ ajunı, ajunı kişi/ élig.
3. Ödünlenen yabancı sözcükler ile oluşturulan eş anlamlılar: kengeşı/ vezir, şir ayġuı/ beyt ayġuı/ şa'ir.

Kaynakça

- Arat, Reşit Rahmeti (1947). *Kutadgu Bilig I- Metin*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Arat, Reşit Rahmeti (1959). *Kutadgu Bilig II- Tercüme*. Ankara: TTK Basımevi.
- Dilaar, Agop (2016). *Kutadgu Bilig İncelemesi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet B. ve Ziyat Akkoyunlu (2018). *Divânu Lugati't-Türk, Giriş- Metin- Çeviri- Notlar- Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.

Ergin, Muharrem (1999). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım.

Şen, Serkan (2019). Divânu Lugatî't-Türk'ü Şekillendiren Yazı Dili Söz Varlığı Açısından Dönemin Hangi Lehçesine Dayanır?. *Türkiye'de Eski Türkçe Çalışmaları- Eski Türkçenin İzinde*. Ankara: Akçağ Yayınları, 81-89.

